

ΜΙΑ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Ch. Wolf, Ένα πρότυπο παιδικής ηλικίας, Ν. Μπακόλας,
Η μεγάλη πλατεία, Π. Σφυριδής, Ψυχή μπλε και κόκκινη

Ο συσχετισμός των τριών μυθιστορημάτων θα μπορούσε να προκαλέσει εύλογα ερωτήματα. Έτσι χρειάζεται να τονισθεί εξαρχής ότι η συγκριτική προσέγγισή μας στηρίζεται στα ακόλουθα κοινά χαρακτηριστικά:

Οι συγγραφείς τους Christa Wolf (1929-), Νίκος Μπακόλας (1927-1999) και Περικλής Σφυριδής (1933-) ανήκουν στη λεγόμενη «δεύτερη μεταπολεμική γενιά», καθώς έζησαν τη λαίλαπα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην πιο κρίσιμη ηλικία για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα τους, την παιδική και πρώιμη εφηβική. Αυτά τα βιώματα (με μια περίπου δεκαετία πριν και μετά) που αντλούνται από τη δεξιαμενή της γενέθλιας πόλης τους, διαφέρουν, φυσικά, αφού η Γερμανίδα συγγραφέας και οι δύο Έλληνες ομότεχνοί της βρέθηκαν σε αντιμαχόμενα στρατόπεδα, ωστόσο, αναφέρονται συχνά στα ίδια ή παρόμοια γεγονότα. Το ότι οι συγγραφείς αυτοί σε μεγάλη ηλικία πέρασαν στο έργο τους τις τραυματικές εμπειρίες από τον πόλεμο, οφείλονται, ίσως, στο γεγονός ότι δεν ήθελαν να τις αφήσουν βορά της λήθης με τις γρήγορες αλλαγές της παγκόσμιας κοινωνίας τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αι. Γράφει η Wolf:

«Στην ανάμνηση εισβάλλει το παρόν και η σημερινή μέρα είναι κιόλας η τελευταία του παρελθόντος. Έτσι θα αποξενωνόμασταν αδιάκοπα από τον εαυτό μας, χωρίς την ανάμνηση αυτού που κάναμε, αυτού που μας συνέβη. Χωρίς την ανάμνηση του εαυτού μας. Και χωρίς τη φωνή που αναλαμβάνει να μιλήσει για τη μνήμη».¹

Ακόμη, ο Μπακόλας εξομολογείται: «...από τη ζωή μας, από την καθημερινότητα, ακόμη κι από τις εξαιρετικές στιγμές, κυρίως απ' αυτές, δεν θα έμενε τίποτε μετά την αποχώρησή μας από τον κόσμο αυτόν αν δεν έμεναν τα κείμενα [...], μια ακαταμάχητη [...] μνήμη καταγραμμένη, όλα θα είχαν πάει άδικα, θα είχαν χαθεί ανεπιστρεπτί μαζί μας».²

Και ο Σφυριδής παρατηρεί: «Όταν τα πρόσωπα και τα γεγονότα που σημάδεψαν τη ζωή μου άρχισαν να αναδύονται βασανιστικά στη μνήμη, σκέφτηκα ότι θα ήταν κρίμα να χαθούν, καθώς πλησιάζει πια η στιγμή που θα διαβώ το κατώφλι της ανυπαρξίας».³

Η μνήμη αποτελεί το κύριο συνεκτικό στοιχείο αλλά, ταυτόχρονα, και ένα από εκείνα που διαφοροποιούν μεταξύ τους τα τρία μυθιστορήματα. Για να γίνω σαφέστερη: Στη Wolf η μνήμη ενεργοποιείται από ένα ταξίδι το 1971 στη γενέθλια πόλη της Λάντσμπεργκ επί του ποταμού Βάρτε στο Βραδεμβούργο, η οποία παλαιότερα ανήκε στη Γερμανία, αλλά μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, περιήλθε στην Πολωνία και μετονομάστηκε σε Γκορ-

τζόβ. Στο ταξίδι τη συνοδεύει ο άντρας της, ο αδελφός της, ο οποίος συμπληρώνει τα κενά της μνήμης, και η κόρη της που ενσαρκώνει τις αντιλήψεις και τα ενδιαφέροντα της νέας –επόμενης– γενιάς. Ο τόπος και οι επιμέρους χώροι ή τα τοπία (το πατρικό σπίτι, το μπακάλικο του πατέρα, η γειτονιά, οι δρόμοι, τα περίχωρα, κ.ά.) γίνονται αφορμές για να ανακληθούν στη μνήμη γεγονότα που συνέβησαν στα χρόνια πριν, κατά τη διάρκεια, και μετά τον πόλεμο, και, ταυτόχρονα, να συγκριθούν (ή να σχολιασθούν) με ανάλογα που χαρακτηρίζουν τη νέα πραγματικότητα, όχι μόνο τη γερμανική αλλά και τη διεθνή. Μ' αυτό τον τρόπο διανύεται όλη η ιστορία από την εποχή που ο Χίτλερ κατέλαβε την εξουσία –όταν η Wolf ήταν παιδί–, η προπαγάνδα των Ναζί που έκαναν πλύση εγκεφάλου σε έναν ολόκληρο λαό, το πογκρόμ κατά των Εβραίων που αρχίζει με τη λεγόμενη «Νύχτα των κρυστάλλων», ο πόλεμος και οι συνέπειές του, η προσφυγιά, καθώς τα αμερικανικά και ρωσικά στρατεύματα πλησίαζαν την πόλη, μέχρι τον χωρισμό της Γερμανίας σε Ανατολική υπό ρωσική κατοχή και Δυτική υπό συμμαχική. Όπως επισημαίνει η Κ. Χρυσομάλλη-Henrich, «η λειτουργία της μνήμης και η προσπάθεια καταγραφής είναι τα κύρια θέματα αυτού του βιβλίου» στο οποίο, όμως, «γίνεται αισθητή μια μετα-αφηγηματική διάσταση και με κανένα τρόπο η παιδική ηλικία της συγγραφέως», πράγμα που χρειάζεται να τονισθεί ιδιαίτερα, καθώς η Wolf «αποκηρύσσει ... έμμεσα ένα παιδικό εγώ που διαμορφώθηκε κάτω από την ψυχοφθόρα επίδραση του φασισμού».⁴

Με παρόμοιο τρόπο λειτουργεί η μνήμη στο *Ψυχή μπλε και κόκκινη*, που με αφορμή ένα σύγχρονο γεγονός επιστρέφει σε επεισόδια του παρελθόντος και αντίστροφα. Η Μ. Θεοδοσοπούλου παραβάλλει την αφηγηματική τεχνική του μυθιστορήματος με την τεχνική της στιγματογραφίας στη ζωγραφική: «Η τοιχογραφία του βιβλίου συμπληρώνεται σχολαστικά με πλήθος λεπτομερειών και παρατηρήσεων [...] Μ' αναδρομές και πρωθύστερα συναρμολογεί (ο Σφυρίδης) την ιστορία του κάθε προσώπου».⁵ Εδώ, όμως, διακρίνεται η υπαρξιακή σύνδεση μεταξύ του πρωτοπρόσωπου αφηγητή και των βιωμάτων που αυτός διηγείται, σε αντίθεση με το μυθιστόρημα της Wolf, όπου αυτή η σύνδεση, παρότι «προς το τέλος του μυθιστορήματος διατυπώνεται *expressis verbis*» ως μια επιθυμία, «δεν λαμβάνει ... χώρα, γεγονός που ... ανήκει σε μια γενικότερη υπονομευτική στρατηγική». Η διάσπαση ανάμεσα σε ένα αφηγούμενο και ένα βιωματικό εγώ «εντάσσεται στην αγωνιώδη και δηλωμένη προσπάθεια της ... Wolf να γνωρίσει τον παιδικό εαυτό της, να τον αναστήσει μέσα από τα ερείπια και τα αποσπάσματα της ενεργού μνήμης».⁶

Από την άλλη, ο Μπακόλας «σκηνοθετεί» το μυθιστόρημά του με ήρωες φανταστικούς. Έτσι τα βιώματά του, διάχυτα καθώς είναι μέσα στην πλοκή, δεν μπορούν να χωριστούν σε πραγματικά ή φανταστικά –κατασκευασμένα– για τις ανάγκες της μυθοπλασίας, εκτός από τις περιπτώσεις εκείνες που ο ίδιος ο συγγραφέας αποκαλύπτει τα αληθινά πρόσωπα και γεγονότα με υποσημειώσεις που αποτελούν το τρίτο επίπεδο της αφήγησης του βιβλίου του.⁷ Αυτό συμβαίνει διότι η γραφή του Μπακόλα ακολουθεί τη συνει-

δησιακή ροή, ιδίως στους Μέσους Χρόνους. Τα πρόσφατα, όμως, ιστορικά γεγονότα των Νέων Χρόνων τον οδήγησαν προς μια γραφή περισσότερο ρεαλιστική που προσφέρεται για την εξιστόρησή τους.⁸

Από τους τρεις συγγραφείς περισσότερο βιωματικός –ως αυτοβιογραφικός– είναι ο Σφυρίδης.⁹ Ακολουθεί η Wolf¹⁰ που ο ρεαλισμός της φλερτάρει ενίοτε και με τη συνειρμική γραφή, αφού η εξιστόρηση πετάει ελεύθερα από γεγονότα του παρελθόντος σε πρόσφατα χωρίς τάξη. Ο Σφυρίδης επιμένει στη μνήμη, στα γεγονότα και στα πρόσωπα, έτσι που είναι αδύνατο στον αναγνώστη να επισημάνει τις επεμβάσεις της δημιουργικής φαντασίας που οπωσδήποτε υπάρχουν. Η Wolf αποστασιοποιείται ως συγγραφέας και αφηγείται την παιδική της ηλικία σε τρίτο πρόσωπο ή ως ενήλικη αφηγήτρια αυτοπροσφωνείται σε δεύτερο. «Η διάσπαση του γραμματικού προσώπου συνεπάγεται έμμεσα και κάποια διάσπαση της αφηγούμενης αρχής», όπως διαπιστώνει η Κ. Χρυσomάλλη-Henrich, «και συμβάλλει αποφασιστικά στην απόλυτη ανοικείωση που σφραγίζει το κείμενο».¹¹ Ο Μπακόλας δεν είναι αυτοβιογραφικός. Αυτοχαρακτηρίζεται, όμως, ως «βιωματικός συγγραφέας»¹² που ιδιαίτερα χρησιμοποιεί «τον εσωτερικό μονόλογο και τη συνειρμική γραφή, γενικότερα, μια γραφή νεωτερική».¹³ Η αφηγηματική δομή της *Μεγάλης Πλατείας* είναι περίπλοκη. Επισημαίνουμε, εκτός από τη διάκριση των τριών επιπέδων, στην οποία αναφερθήκαμε πιο πάνω, και την αφήγηση (τριτοπρόσωπη πάντα) πολλαπλής εστίασης που παραπέμπει σε ανάλογη τεχνική των Φώκνερ (ο Μπακόλας μετάφρασε το μυθιστόρημα του Φώκνερ *Η βοή και το πάθος* το 1963)¹⁴ Τσίρκα, κ.ά. Στον Μπακόλα κυρίαρχη θέση έχει η ατμόσφαιρα που δημιουργεί, καθώς τα ιστορικά γεγονότα «αποκτούν τη σημασία τους από τα ίχνη που αφήνουν [...] στις ανθρώπινες ζωές και συνειδήσεις», όπως παρατηρεί η Β. Αποστολίδου.¹⁵ Με τους φανταστικούς ήρωες των Μέσων Χρόνων (οι οποίοι παρασύρονται στην τρομοκρατία αίματος που προκάλεσε η επανάσταση των Ζηλωτών), ο Μπακόλας κρίνει τις πράξεις των λαϊκών ηρώων στα χρόνια της Εθνικής Αντίστασης και του Εμφυλίου.¹⁶

Και στα τρία μυθιστορήματα ο χώρος (τοπογραφία), ο χρόνος (μνήμη/ ιστορία) και οι άνθρωποι αποτελούν τους κύριους πόλους που διαπλέκονται μεταξύ τους. Στη Wolf (Λάντσμπεργκ-Γκορτσόβ, Μπάρντικο του Μεκλεμβούργου – ένα χωριό όπου έμεινε με την οικογένειά της στην περίοδο της προσφυγιάς) και στον Σφυρίδη (Θεσσαλονίκη, Σκύρος) βρίσκουμε περιγραφές χώρων και τοπίων αλλά και περιγραφές των αισθημάτων των ηρώων απέναντι σ' αυτά. Αντίθετα, στον Μπακόλα δεν εντοπίζεται ο περιγραφικός άξονας. Ο χώρος (Θεσσαλονίκη) διαγράφεται μέσα από την αφήγηση γεγονότων, εμπειριών και αισθημάτων των ηρώων. Δεν πρόκειται για τον πραγματικό αλλά για την αίσθηση, για την ουσία του βιωμένου χώρου. Είναι η «Μεγάλη πλατεία».

Και στα τρία εξεταζόμενα μυθιστορήματα οι ήρωες είναι κοινοί άνθρωποι, αυτοί που τους ονομάζουμε «λαός»: όχι τα σημαντικά πρόσωπα, οι ηγέτες, οι πρωταγωνιστές του πολέμου αλλά οι ανώνυμοι πολίτες, οι οποί-

οι υπέστησαν τις συνέπειες από τις πολιτικές επιλογές αυτών που είχαν αναδείξει στην εξουσία. Η Wolf και ο Σφυριδης (ο τελευταίος πιο άμεσα), με επίκεντρο τα γεγονότα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και τις συνέπειές του, εξιστορούν την περιπέτεια της οικογένειάς τους, αρχίζοντας από τη ζωή των προγόνων τους (παπούδες και γιαγιάδες) και καταλήγοντας στην προσωπική ζωή και εμπειρία τους, για να ξετυλίξουν το κουβάρι των ιστορικών γεγονότων από την αρχή σχεδόν του 20ού αι. (η Wolf αναφέρεται στον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, ο Σφυριδης στους βαλκανικούς πολέμους και τη μικρασιατική καταστροφή) μέχρι τον χρόνο της συγγραφής των βιβλίων τους (η Wolf το 1975, ο Σφυριδης το 1995, αλλά ουσιαστικά τερματίζει στα χρόνια της Δικτατορίας του '67). Έτσι οι ατομικές αυτές περιπτώσεις αποκτούν καθολική σημασία και υπόσταση. Το ίδιο και η μνήμη, από προσωπική γίνεται συλλογική.

Ο Μπακόλας, από την άλλη, επιλέγει χαρακτηριστικούς τύπους που αντιστοιχούν σε ξεχωριστές κοινωνικές ομάδες του πληθυσμού της Θεσσαλονίκης (ο οικογενειάρχης Χρίστος, ο ρέμπελος αστός Γιάννης, ο τυχодиώκτης Φώτης και η προσφυγοπούλα τραγουδίστρια Αγγέλα. Ακολουθεί η δεύτερη γενιά, τα παιδιά τους: Άγγελος, Δημήτρης, Αλκμήνη, Αντιγόνη). Μέσα από τη ζωή αυτών, η οποία ξετυλίγεται με εναλλάξ αφηγήσεις, περνούν όλα τα δραματικά γεγονότα της εποχής μέχρι το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.¹⁷ Αν συνοπλογοίσουμε, όμως, ότι το αμέσως επόμενο μυθιστόρημά του η *Καταπάτηση*¹⁸ είναι η συνέχεια της *Μεγάλης πλατείας*, τότε περίπου και των τριών συγγραφέων τα μυθιστορήματα κινούνται στον ίδιο χρόνο.

Ας προστεθεί ότι τα ίδια γεγονότα (Κατοχή, πείνα, ξεκλήρισμα των Εβραίων, συνέπειες του πολέμου) εξιστορούνται και στα τρία μυθιστορήματα από διαφορετική, όμως, οπτική γωνία. Η Wolf τα αφηγείται και τα κρίνει με μια φιλοσοφική διάθεση χαρακτηριστική, ίσως, για Γερμανίδα συγγραφέα.¹⁹ Δε διστάζει μάλιστα να χρησιμοποιήσει στοιχεία από την ψυχολογία, τη νευροφυσιολογία, ή και να μας εξηγήσει τις έννοιες λέξεων όπως *μνήμη*, *ύπνωση*, κ.ά. Ο Μπακόλας εξιστορεί τα γεγονότα και τα σχολιάζει μέσα από τους πλασματικούς ήρωες που επινοεί στους Μέσους Χρόνους (1342-1349: τότε συνέβη στη Θεσσαλονίκη, ως γνωστό, η επανάσταση των Ζηλωτών). Πηγαίνοντας στο απώτερο παρελθόν, ο αναγνώστης καταλαβαίνει ότι ο συγγραφέας παραλληλίζει το τότε με το τώρα, θέλοντας, ίσως, να δείξει ότι η ιστορία δυστυχώς επαναλαμβάνεται και κανείς δε διδάσκεται από αυτή. Ο Σφυριδης, τέλος, παραθέτει τα γεγονότα, αφήνοντας τους ίδιους τους ήρωές του να τα αξιολογήσουν και τους αναγνώστες να τα κρίνουν.²⁰

Και οι τρεις συγγραφείς αποσκοπούν στη λογοτεχνική καταγραφή όχι μόνο των τραγικών γεγονότων της εποχής εκείνης αλλά και των συναισθημάτων των ηρώων τους, των πεποιθήσεων και οραμάτων τους, των ηθελημένων ή αναγκαστικών επιλογών τους.²¹ Δεν αποσιωπάται η ευθύνη που τους αναλογεί από τη δράση ή την αποχή και σιωπή τους. Τέλος, υπογραμμίζεται το τίμημα που πλήρωσε ο καθένας από τους ήρωες αυτούς. Στη

Wolf υποφώσκει σε όλη την έκταση του μυθιστορήματός της το αίσθημα της ενοχής ενός ολόκληρου λαού που εστερνίστηκε το ιδεολόγημα του Χίτλερ περί Αρείας φυλής. Οι Γερμανοί συνειδητοποιούν την τραγική κατάσταση μέσα στην οποία με την ανοχή τους περιήλθαν, όταν οι συνέπειες του πολέμου τους καταρρακώνουν προσωπικά (η Σαρλότα βρίζει τον Χίτλερ όταν επιστρατεύεται ο μεσήλικας άντρας της στο μυθιστόρημα της Wolf, σ. 212, αλλά και ο Αλμπέρτος τον Χίτλερ με την ίδια έκφραση «σάϊσε/σκατά», λίγο πριν αναχωρήσει για το μέτωπο της Λιβύης, όπου θα πιαστεί αιχμάλωτος, στο μυθιστόρημα του Σφυρίδη, σ. 83). Η Wolf προσπαθεί να ερμηνεύσει τα παλιά γεγονότα με αναφορές σε πρόσφατα που συνέβησαν στον χρόνο της συγγραφής του βιβλίου. Έτσι εξηγούνται και οι πολλές αναφορές της στη διαδικασία της γραφής, για την οποία είναι «μια ελπίδα να απελευθερωθεί» και «γράφοντας να αναγκάσει τον φόβο σε υποχώρηση» (σ. 434). Με το ίδιο πνεύμα αναφέρεται στη διαδικασία της γραφής (ως βάλσαμου της ψυχής) και ο Σφυρίδης: «Ο κόπος και ο πόνος που απαιτείται για να μεταπλασθεί το βίωμα σε λογοτεχνία λειτουργούσε ανακουφιστικά κι όταν τελειώνα το διήγημα (ή το μυθιστόρημα) ένα βάρος έφευγε από μέσα μου[...]δίνοντας νόημα στην πράξη της δημιουργίας».²² Ο Μπακόλας, από την άλλη, τονίζει το «μυστήριο και τη γοητευτική διαδικασία», το «ευχάριστο παίδεμα», τη «βαθύτερη ευχαρίστηση, την ουσιαστικότερη» της γραφής.²³

Πολλά είναι τα ειδικά θέματα που ανοίγονται για διερεύνηση ύστερα από την πρώτη αυτή συνολική προσέγγιση. Περιορίζομαι σε μερικές σχέψεις πάνω σε δύο από αυτά:

1) Επιχειρώντας μια συγκριτική προσέγγιση τριών μυθιστοριογράφων της ίδιας περίπου ηλικίας –μιας Γερμανίδας και δύο Ελλήνων– οι οποίοι αναφέρονται στα ίδια γεγονότα (που τα έζησαν όχι άμεσα, γιατί ήταν παιδιά, αλλά έμμεσα),²⁴ χρειάζεται να επικεντρώσουμε στα εξής: Η Wolf παρακολουθεί την προοδευτική ανάπτυξη του εθνικοσοσιαλισμού και του ναζισμού, μέσω των οποίων η Γερμανία κατόρθωσε να ισχυροποιηθεί, ξεπερνώντας την ανεργία και τον πληθωρισμό, και στη συνέχεια να επιδοθεί σε κατακτητικούς πολέμους σε όλη σχεδόν την Ευρώπη ή σε όλο τον κόσμο, αν υπολογίσουμε και την Αμερική. Η βαθμιαία άνοδος του Χίτλερ στην εξουσία, η πλύση εγκεφάλου στους ενήλικες, αλλά και στα παιδιά, η καθιέρωση των παρελάσεων, η αλλαγή των ονομάτων των δρόμων σε Γκέρινγκ, Χίτλερ, κτλ., η επιβολή τραγουδιών και συνθημάτων ναζιστικών –συμπτώματα από τα πλέον χαρακτηριστικά της εποχής– χρωματίζουν το μυθιστόρημα της Wolf αλλά παραλείπονται –για τα αντίστοιχα χρόνια– στα μυθιστορήματα των Μπακόλα και Σφυρίδη. Η διερεύνηση, λοιπόν, εκτείνεται προς μια διπλή κατεύθυνση: Η Wolf βρίσκεται στην πλευρά αυτών που αρχικά υπήρξαν νικητές και μετά ηττημένοι, ενώ οι δύο άλλοι συγγραφείς στην πλευρά των ηττημένων/κατακτημένων, οι οποίοι, όμως, τελικά, νίκησαν τους κατακτητές. Το επακόλουθο είναι ότι η Γερμανία χωρίστηκε στα δύο λόγω των συνθηκών που επικράτησαν με το τέλος του πολέμου, ενώ η Ελλάδα χωρίστηκε στα δύο με αιματηρό εμφύλιο. Και οι τρεις συγγραφείς, ωστόσο, καθοδη-

γούνται από μια κεντρική σκέψη, από κάποιες γενικές θέσεις αναφορικά με τις οδυνηρές συνέπειες του πολέμου σε συλλογικό και ατομικό επίπεδο (βομβαρδισμοί, πείνα, αφανισμός των Εβραίων, κτλ.). Η παράλληλη, επίσης, ανταπόκριση στα ιστορικά τους βιώματα, η απόδοση όχι μόνο της ατμόσφαιρας αλλά και του πολιτικού/κοινωνικού/ψυχολογικού στίγματος του καιρού, η εξέταση της ιστορικής διάστασης της ανθρώπινης μοίρας αποτελούν σημαντικά στοιχεία συγγένειας.

Αναφέρω, δείγματος χάριν, ότι ένα πνεύμα αντισημιτισμού, αντίστοιχο με εκείνο που περνά στο μυθιστόρημα της Wolf (όπου, όμως, ο αντισημιτισμός εκδηλώνεται ως κυρίαρχη ιδεολογία ενός έθνους), διαπιστώνεται και στο μυθιστόρημα του Μπακόλα. Το κάψιμο της εβραϊκής φτωχογειτονιάς Κάμπελ από τα ΕΕΕ το 1931, η μαζική εξόντωση των Εβραίων από τους Ναζί το 1943 και ο ηθικός ξεπεσμός των χριστιανών που λεηλατούσαν τα εβραϊκά σπίτια, βιώνονται με τρόπο επώδυνο από τους ήρωες. Στο μυθιστόρημα του Σφυριδή, ένα Εβραϊόπουλο αλλάζει το όνομά του σε χριστιανικό για να μην εντοπισθεί. Δυο χωριατόπαιδα από το σχολείο αποκαλούν τον συμμαθητή τους «τζιδιό», θέλοντας να δείξουν ότι γνωρίζουν πως είναι Εβραίος. Τότε ο καθηγητής των θρησκευτικών, που παρακολουθούσε το επεισόδιο, φωνάζει όλους τους μαθητές της τάξης και, παίρνοντας το μέρος των Εβραίων, τους αποκαλεί «παιδιά του Θεού» που δοκιμάζονται (σσ. 100-102).

Από την άλλη, οι ήρωες και οι οικογένειές τους εκπροσωπούν το ανώνυμο πλήθος που επωμίζεται τα μεγαλύτερα βάρη της ιστορίας και υφίσταται τις οδυνηρότερες απώλειες. Στο μυθιστόρημα της Wolf, η έγκυος μάνα της ηρωίδας αιμορραγεί και αποβάλλει το παιδί της μέσα στον πόλεμο. Οι χαρακτηριστικές φράσεις «...έτσι που ήρθαν τα πράγματα ήταν καλύτερα... Ακόμα ένα παιδί, είσαι με τα καλά σου; Αυτή την εποχή;» (σ. 312) ή άλλες παρόμοιες επαναλαμβάνονται και στο μυθιστόρημα του Σφυριδή («Ένα δεν είμαστε άξιοι να θρέψουμε... σκέψου να 'ρθει και το μωρό», σ. 95), όταν οι γονείς του ήρωα επισκέπτονται τον γιατρό με σκοπό να κάνει η μητέρα έκτρωση.

2) Η διαφορά στην ιστορική αλλά και ψυχολογική αφετηρία της συγγραφής είναι καθοριστική των σημαντικών διαφοροποιήσεων στην πορεία των δημιουργών που παίρνουν παράλληλους δρόμους. Η Wolf ξεκινά να γράφει από ένα αίσθημα ενοχής, γενικότερης αλλά και προσωπικής. Προσπαθώντας, έτσι, να εξηγήσει την έλλειψη αντίστασης του γερμανικού λαού απέναντι στα εγκλήματα του ναζισμού, αναφέρεται σε όλες τις παραμέτρους: Το φόβο, τον εξαναγκασμό, την προπαγάνδα, τον υπνωτισμό, τον προσηλυτισμό της νεολαίας, τον θαυμασμό και την κακώς εννοούμενη αίσθηση του καθήκοντος. Από την άλλη μεριά, η αναφορά σε γεγονότα που ανήκουν στο χρονικό επίπεδο της καταγραφής του κειμένου, όπως, π.χ., ο πόλεμος του Βιετνάμ, το πραξικόπημα στη Χιλή, η ελληνική δικτατορία, η εισβολή των Τούρκων στην Κύπρο, κτλ., μαρτυρεί, βέβαια, την αγωνία του «πολιτικού» ανθρώπου για τη διεθνή κατάσταση, έμμεσα, όμως, λειτουργεί και ως μοχλός αποενοχοποίησης με την εξής έννοια: Ότι κάθε λαός (ο αμερικάν-

νικος, ο ελληνικός, κτλ.) μπορεί να έχει ανάλογες συμπεριφορές με αυτές του γερμανικού λαού, αν βρεθεί σε παρόμοιες συνθήκες.

Στους δύο Έλληνες συγγραφείς, τον Μπακόλα και το Σφυρίδη, αισθήματα ενοχής ανιχνεύονται για τον Εμφύλιο. Ο Μπακόλας κρίνει τα γεγονότα και τους πρωτεργάτες υπαινεκτικά μέσα από τους μονολόγους των πλασματικών του ηρώων στους Μέσους Χρόνους:

«...Ποτέ μας δεν καταλαβαίναμε τον παραλογοισμό (συνέχισε), μας λέγαν προχωράτε, προχωρούσαμε, χτυπάτε και χτυπούσαμε, μονάχα όταν φεύγαμε μακριά τους, συλλογιόμασταν ότι καιρός μας ήταν να σκεφτούμε και μονάχοι μας για τα δικά μας» (σ. 53).

Κι όταν βρέθηκαν τα τρία πτώματα, ακέφαλα, γυμνά, μισοκαμένα, άρχισαν να μιλούν για την κατάρτα του Θεού, για τη διχόνοια» (σ. 424).

Ο Σφυρίδης, πάλι, παραθέτει απλώς τα γεγονότα και η άποψή του γι' αυτά προκύπτει έμμεσα. Όταν, δηλαδή, περιγράφει τις εκτελέσεις των αριστερών, διαφαίνεται μια συμπάθεια γι' αυτούς. Όταν, όμως, περιγράφει το πώς το κομμουνιστικό κόμμα φρόντιζε να μην κρατάει τη συνωμοτική διαδικασία, ώστε να υπάρξει μεγαλύτερη αγανάκτηση και συμμετοχή του κόσμου στον ένοπλο αγώνα, τότε αντιλαμβάνομαστε μια αποδοκιμασία για τις επιλογές/ αποφάσεις της αριστερής ηγεσίας.

Καταλήγοντας, θα έλεγα ότι οι τρεις εξεταζόμενοι συγγραφείς, παρόλο που μεταφέρουν μια μαρτυρία για τη συγκεκριμένη ιστορική εποχή, αναπλάθουν και μυθοποιούν τα γεγονότα, επειδή ακριβώς επιδίωξή τους είναι η λογοτεχνία και όχι η ιστοριογραφία. Από την άποψη αυτή, οι παρατηρήσεις του Π. Μουλλά για το μυθιστόρημα *Ψυχή μπλε και κόκκινη* του Σφυρίδη ισχύουν και για τα άλλα δύο, γι' αυτό και τις παραθέτω ελαφρά παραλλαγμένες: «Θυμάται κανείς αυτό που λένε για τους στρατιωτικούς: Ότι ο πόλεμος είναι πολύ σοβαρή υπόθεση να αφηθεί σ' αυτούς. Με τον ίδιο τρόπο θα έλεγα ότι το παρελθόν είναι πολύ σοβαρή υπόθεση για να αφηθεί στους ιστορικούς. Γιατί, άλλωστε, από τη συλλογική μνήμη ν' αποκλείεται η προσωπική εμπειρία και η ατομική εκδοχή; Γι' αυτό και δεν συμφωνώ με όσους θεωρούν την ατομική οπτική ως μειονέκτημα [...]. Κι εδώ βρίσκεται ίσως η γοητεία των βιβλίων: στο γεγονός ότι καμωμένα με διάφορα και διαφορετικά υλικά κατορθώνουν...να μας κερδίσουν και να μεταβάλλουν μέσα από τη συγκίνηση το παρελθόν σε παρόν».²⁵

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ch. Wolf, *Ένα πρότυπο παιδικής ηλικίας*, μτφρ., εισαγ., σχόλ. Κ. Χρυσομάλλη-Henrich, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2006, σ. 20. Για την ελληνική μετάφραση του βιβλίου βλ. τις κριτικές των Γ. Κουβαρά στο περ. *Πολίτης* 150 (Δεκ. 2006) 58-59, Β. Πούχνης στο περ. *Διαβάζω* 470 (Ιαν. 2007) 75-76, και Σ. Σταυρακοπούλου στο περ. *Αντί* 886 (12 Ιαν. 2007) 63-64.
2. Ν. Μπακόλας, «Το μυστήριο της γοητευτικής διαδικασίας της γραφής. Εξομολογήσεις ενός συγγραφέα», *Εντευκτήριο* 50 (Απρίλ.-Ιούν. 2000) 117.
3. Π. Σφυρίδης, *Ψυχή μπλε και κόκκινη*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1995, 21996, οπισθόφυλλο.

4. Βλ. Κ. Χρυσομάλλη-Henrich, «Αυτοβιογραφία και μυθοπλασία» στον τόμο *Μνήμη Γ.Π.Σαββίδη. Θέματα Νεοελληνικής φιλολογίας. Πρακτικά Η Επιστημονικής Συνάντησης (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 11-14 Μαρτίου 1997)*. Αθήνα, Ερμής, 2001, σσ. 352-353.
5. Μ. Θεοδοσοπούλου, «Μεταξύ βιογραφίας και μυθιστορίας», εφ. *Η Εποχή*, 26.5.1996, σ. 24.
6. Βλ. Κ. Χρυσομάλλη-Henrich, «Αυτοβιογραφία και μυθοπλασία» στον τόμο *Μνήμη Γ.Π.Σαββίδη*, ό.π., σημ. 4, σ. 353.
7. Βλ. Ν. Μπακόλας, *Η Μεγάλη πλατεία*, Αθήνα, Κέδρος, 1987. Ο Π. Σφυριδής στη βιβλιοκρισία του για τη *Μεγάλη πλατεία*, *Τραμ 6* (Μάιος 1988) 76 (αναδημ. στις *Παραφυάδες. Κείμενα λογοτεχνίας και βιβλιοκρισίες 1979-1998*, Αθήνα 1998, σ. 182), ονομάζει το πρώτο επίπεδο μυθιστορηματικό, το δεύτερο (Μέσοι Χρόνοι) ιστορικό και το τρίτο (υποσημειώσεις) πραγματικό. Αντίθετα, η Β. Αποστολίδου, «Η Θεσσαλονίκη της Μεγάλης πλατείας», *Εντευκτήριο 14* (Μάρτιος 1991) 74-77, θεωρεί ότι το μυθιστορηματικό, το ιστορικό και το βιοματικό στοιχείο συμπλέκονται στα τρία -διακριτά- επίπεδα της αφήγησης. Τρία χρονικά επίπεδα (παιδική ηλικία, ταξίδι στη γενέτειρα, χρόνος καταγραφής) αλλά και η διαρκής ανάμειξή τους διαπιστώνονται, επίσης, στο *Ένα πρότυπο παιδικής ηλικίας*, ό.π., σημ., 1, «Πρόλογος της μεταφράστριάς», σ. 13.
8. Βλ. σχετικά Σπ. Τσακνιάς, «Υποκειμενική και αντικειμενική γραφή στο έργο του Ν. Μπακόλα», *Ο Παρατηρητής* (αφιέρωμα στον Ν. Μπακόλα) 9-10 (Δεκ. 1988- Φεβρ. 1989) 43-44: «Η στροφή του Μπακόλα προς τη ρεαλιστική αφηγηματική μέθοδο...δεν είναι τεχνολογικό καπρίτσι· επιβάλλεται από την εισβολή της Ιστορίας μέσα στο οπτικό του πεδίο...».
9. Βλ. Γ. Δ. Παγανός, «Μύθος και Ιστορία στο μυθιστόρημα του Περικλή Σφυριδή», *Γράμματα και Τέχνες 80* (Μάρτ.- Μάιος 1997) σ. 33-34, όπου συσχετίζεται η βιοματική αυτοβιογραφία με τη μαρτυρία.
10. Όπως σημειώνει η Γ. Συκιώτη, «Η ιστορία μιας ενηλικίωσης και η ενηλικίωση της ιστορίας», *Index 6* (Οκτ. 2006) 31, το κείμενο «σε πολλά σημεία μοιάζει αυτοβιογραφικό».
11. Βλ. Κ. Χρυσομάλλη-Henrich, «Αυτοβιογραφία και μυθοπλασία», στον τόμο *Μνήμη Γ.Π.Σαββίδη...*, ό.π., σημ. 4, σ. 352.
12. Όπως επισημαίνει ο Π.Σ. Πίστας, «Η πιο μεγάλη ανάμνηση. Η λογοτεχνική τύχη ενός κατοχικού βιώματος στο μυθιστόρημα *Η Μεγάλη πλατεία* του Νίκου Μπακόλα», στον τόμο *Ευκαρπίας Έπαινος. Αφιέρωμα στον καθηγητή Π.Δ. Μαστροδημήτρη*, Αθήνα 2007, σ. 852, «η χρήση των βιοματικών στοιχείων που κάνει (ο Μπακόλας) δεν είναι ευθύγραμμη, αλλά περίπλοκα και, συχνά, μοντερνιστικά δουλεμένη».
13. Ν. Μπακόλας, «Το μυστήριο της γοητευτικής διαδικασίας της γραφής...», *Εντευκτήριο 50*, ό.π., σημ. 2, σσ. 113, 115.
14. Για τη σχέση του Μπακόλα με τον Φώκνερ βλ., μεταξύ άλλων: Ν. Μπακόλας, «Η νεωτερική πεζογραφία της Θεσσαλονίκης. Προσωπικές σκέψεις και μαρτυρίες», *Ο Παρατηρητής 9-10*, ό.π., σημ. 8, σ. 19, Π.Σ. Πίστας, «Προ της Μεγάλης πλατείας. Η πορεία της πεζογραφίας του Ν. Μπακόλα», *Ο Παρατηρητής 9-10*, ό.π., σ. 23 και Γ.Δ. Παγανός, «Νίκος Μπακόλας- William Faulkner. Μια γόνιμη συνάντηση», *Εντευκτήριο* (Σελίδες για τον Ν. Μπακόλα) 67 (Δεκ. 2004) 94-98.
15. Β. Αποστολίδου, «Η Θεσσαλονίκη της Μεγάλης πλατείας», *Εντευκτήριο 14*, ό.π., σημ. 7, σ. 77.
16. Βλ. σχετικά Π. Σφυριδής, *Παραφυάδες...*, ό.π., σημ. 7, σσ. 183-184.
17. Στόχος του Μπακόλα δεν είναι να μας δώσει με τη *Μεγάλη πλατεία* ένα ιστορικό μυθιστόρημα (παρόλο που ορισμένα πρόσωπα του βιβλίου είναι πραγματικά) αλλά να περιγράψει την εξέλιξη της κοινωνίας της Θεσσαλονίκης σε συνάρτηση με τα γενικότερα κοινωνικοπολιτικά γεγονότα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στη συνέντευξή του στον Χ. Ζαφείρη, με τον τίτλο «Δεν γράφω ιστορικά μυθιστορήματα αλλά τα πρόσωπα των βιβλίων μου είναι τα περισσότερα πραγματικά», στο περ. *Ο Παρατηρητής 9-10*, ό.π., σημ. 8, σ. 53, «...εκείνο στο οποίο στοχεύω είναι να δείξω την ανέλιξη αυτού του τόπου, όχι όμως από την ιστορική άποψη (χωρίς να αποκλείονται τα στοιχεία της ιστορίας)

αλλά κυρίως από τον τρόπο που διαμορφώθηκε η κοινωνία της Θεσσαλονίκης, στην τελευταία εκατονταετία». Βλ., επίσης, την «Έσχατη» συνέντευξη που παραχώρησε ο Ν. Μπακόλας στη Σ. Νικολαΐδου στο περ. *Πανσέληνος* 14 της εφ. *Μακεδονία*, 12.12.1999.

18. Ν. Μπακόλας, *Καταπάτηση. Η τραγωδία των νεότερων κλώνων*, Αθήνα, Κέδρος, 1990. Βλ., ενδεικτικά, για τον τρόπο γραφής του μυθιστορήματος, Φ. Κολίτση, «Η Καταπάτηση του Ν. Μπακόλα και το είδωλο της γραφής», *Εντευκτήριο* 67, ό.π., σμμ. 14, σσ. 109-114. Αντίστοιχα, το διήγημα του Π. Σφυριδής, «Εσωτερική υπόθεση» που περιέχεται στην ομώνυμη συλλογή (Αθήνα 2002, σσ. 155-165), συμπληρώνει το μυθιστόρημα *Ψυχή μπλε και κόκκινη*, καθώς αναφέρεται στο θάνατο του θείου Πλάτωνα, ενός από τους ήρωες του μυθιστορήματος.
19. Σε αντίθεση με τους Wolf και Μπακόλα, οι οποίοι επιμένουν στην ιδιαίτερα στυφή γέυση που αφήνουν τα εξιστορούμενα γεγονότα, ο Σφυριδής επιδιώκει τον «γλυκασμό... (της) στυφής γέυσης ή και τη διασκέδαση ενός καθ' υπερβολήν φορτισμένου περιστατικού [...] με θυμόσοφη διάθεση και χιούμορ», όπως παρατηρεί η Μ. Θεοδοσοπούλου, «Μεταξύ βιογραφίας και μυθιστορίας», ό.π., σμμ. 5. Παρόμοιες διαπιστώσεις κάνουν οι Β. Χατζήβασιλείου, «Στη φωτιά του πολέμου», εφ. *Ελευθεροτυπία*, 3.7.1996 και Π. Μουλλάς, στο: Π. Σφυριδής (επιμ.), *Εν Θεσσαλονίκη. 13 σύγχρονοι πεζογράφοι*, Θεσσαλονίκη, Ιανός, 2001, σ. 279.
20. Όπως επισημαίνει ο Γ. Αράγης σε βιβλιοκρισία του μυθιστορήματος, δημοσιευμένη στο περ. *Πλανόδιον* 26 (Δεκ. 1997) 346-350, ο Σφυριδής «καταγίνεται με γεγονότα και όχι με ιδέες», «βλέπει τα συμβάντα ως ανθρώπινες πράξεις και όχι ως εκδοχές ιδεών».
21. Όπως παρατηρεί η Αγ. Καστρινάκη, «Σημειώσεις αναγνώστριας για τη *Μεγάλη πλατεία. Μια προσέγγιση*», *Εντευκτήριο* 67, ό.π., σμμ. 14, σ. 108, «Τα πρόσωπα του μεγάλου μύθου απουσιάζουν, υπάρχουν μονάχα οι κομπάρσοι, οι καθημερινοί άνθρωποι στις καθημερινές έγνοιες τους, ακόμη και στη δύσκολη εποχή. Αυτή ήταν ... και η τόλμη του μοντερνισμού, όταν παρουσίαζε έναν πολύπλοκο και κατακεραματισμένο κόσμο, όταν εντρύφουσε στην ανθρώπινη συνείδηση για να εξορύξει τα κρυφά και τα αδήλωτα».
22. Π. Σφυριδής, *Διηγήματα 1977-2002*, επιλ.-εισαγ. Αλ. Ζήρας, Αθήνα, Καστανιώτης, 2005, «Σχολιάζοντας τα διηγήματά μου», σ. 382.
23. Ν. Μπακόλας, «Το μυστήριο της γοητευτικής διαδικασίας της γραφής...», *Εντευκτήριο* 50, ό.π., σμμ. 2, σσ. 113-117.
24. Στα γεγονότα του Β' πολέμου, της Κατοχής και της Απελευθέρωσης αναφέρεται λεπτομερειακά ο Ν. Μπακόλας στην εκτενή συνέντευξή του στη Β. Χαράλαμπιδου, που δημοσιεύτηκε αυτοτελώς με τον τίτλο *Ατέλειωτη ιστορία*, Θεσσαλονίκη, Ιανός, σσ. 34-64.
25. Βλ. Π. Μουλλάς, στο: Π. Σφυριδής (επιμ.), *Εν Θεσσαλονίκη. 13 σύγχρονοι πεζογράφοι*, ό.π., σμμ. 19, σσ. 278-279. Την ίδια άποψη διατυπώνει και ο Σφυριδής στο οπισθόφυλλο του βιβλίου του *Ψυχή μπλε και κόκκινη*: «Έγραφα λοιπόν το μυθιστόρημα αυτό... για να μη μείνει η εποχή αυτή πεδίο μελέτης των νεότερων μόνο ιστορικών, που με την ψυχρή επιστημονική τους μεθοδολογία θα την καταχωρήσουν στα τομείδια της πρόσφατης Ιστορίας μας».